

УДК 340.12

ПІКОВСЬКА Т.В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри права факультету менеджменту та права
Вінницького національного аграрного університету.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4418-5628>.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ОСНОВА МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

***Анотація.** В статті досліджено правосвідомість як основу механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. Встановлено, що в Україні існує проблема як низької правосвідомості громадян в цілому, так і проблема гендерної нерівності зокрема.*

***Ключові слова:** гендерна рівність, правосвідомість, суспільство, гендерна політика, правова культура.*

***Summary.** The article examines legal awareness as a basis for the mechanism of ensuring gender equality in Ukraine. It is established that in Ukraine there is a problem of low legal awareness of citizens in general, and the problem of gender inequality in particular.*

***Keywords:** gender equality, legal awareness, society, gender policy, legal culture.*

***Аннотация.** В статье исследованы правосознание как основа механизма обеспечения гендерного равенства в Украине. Установлено, что в Украине существует проблема как низкого правосознания граждан в целом, так и проблема гендерного неравенства в частности.*

***Ключевые слова:** гендерное равенство, правосознание, общество, гендерная политика, правовая культура.*

Постановка проблеми. Для побудови будь-якого міцного правового інституту необхідною є наявність достатнього підґрунтя, а саме, відкритості поглядів та орієнтованості громадян, досягнення суспільством необхідного рівня знань, широти поглядів та правильності акцентів. Це особливо важливо, коли мова йде про таку важливу соціальну проблему як досягнення гендерної рівності. Гендерна рівність вже давно визначена на декларативному рівні як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Проте визначеність даного явища у теорії, у нормативних актах, на жаль, не дає підстав стверджувати й про таку ж його прозорість у житті суспільства, у спрямованості державної політики, у розумінні пересічного громадянина.

Результати аналізу наукових публікацій. Дослідженню гендерної рівності присвячені праці таких науковців як: Федін Д.Г., Цимбалюк М.О., Клімова Г.П., Жидкова О.О., Нечипорук Л.В., Івченко Ю.В., Крочук М.І. та ін.

Метою статті є оцінка значення, стану та перспектив гендерної рівності в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. У період становлення в сучасній Україні демократичного суспільства та правової держави проблеми підвищення соціальної активності правосвідомості, правової культури населення набувають надзвичайно актуального характеру. Саме тому доцільно розглянути явище безпосередньої залежності потенціалу становлення гендерної рівності від відкритості до неї свідомості громадян України.

Правосвідомість – це досить складний феномен, що має різні аспекти філософського, юридичного, соціально-політичного та морального змісту, й становить сферу суспільної свідомості і виступає елементом правового буття як механізм правового регулювання [1, с. 814].

Зрозуміло, що правосвідомість громадян, які бажають жити у демократичній державі, не може виникнути спонтанно, та потребує послідовного процесу її формування, за якого можуть виникати обставини, які впливатимуть на проходження цього процесу і позитивно, і негативно. На сучасному етапі демократизації української держави на процес формування, зміни правосвідомості громадян чималий вплив справляють такі чинники, як правова освіта, правове виховання, самовиховання та перевиховання, соціалізація та вплив соціального середовища [2, с. 14].

Серед багатьох правових цінностей правосвідомості і правової культури важливе значення мають такі, як свобода, рівність, справедливість, закон. Вони виступають в якості основних правових цінностей, оскільки безпосередньо свідчать про сутність правосвідомості і правової культури [3, с. 149].

В умовах розвитку громадянського суспільства в Україні правосвідомість громадян повинна, насамперед, відображати сучасне уявлення, яке б відповідало сьогоднішнім потребам суспільства, про сутність демократичної правової держави, усвідомлення відмінності правомірних і протиправних дій, рішень, вчинків.

Правосвідомість є одним з різновидів суспільної свідомості. Їй, як і іншим формам суспільної свідомості (філософській, релігійній, моральній, політичній, естетичній), властиво відображувати навколишній світ, однак не увесь, а лише певний його аспект – правову дійсність. Тому за всієї значущості для суспільного та державного розвитку індивідуального сприйняття кожною особою права, у контексті з'ясування правових цінностей громадянського суспільства, особливо важливою є правосвідомість масова, або ж суспільна. Це є наслідком сутності самого явища громадянського суспільства, способом формування останнього та метою його існування. Суспільна правосвідомість не тільки дає людині певну суму правових знань, але й слугує основою юридичної оцінки реальних відносин між людьми, вироблення відношення до вимог правових норм, практичної діяльності з правотворчості, реалізації правових норм тощо.

Серед передумов формування гендерної політики у нашій державі можна виділити: історичні (поява жіночих організацій, вплив феміністичного руху, міжнародні документи, спрямовані на покращення становища жінок у всіх сферах життя); культурні (культ жінки-матері в суспільстві за умов існування патріархального устрою); політичні (поступове збільшення представництва жінок у Верховній Раді, органах місцевого самоврядування); освітні (запровадження навчальних предметів з гендерної освіти в університетах, створення центрів та лабораторій з гендерних досліджень); демографічні (висока і рання смертність чоловіків, зменшення народжуваності та демографічне старіння населення); медичні (запровадження програми “Планування сім’ї” та програм профілактики зі збереження репродуктивного здоров’я); економічні (жінки мають нижчий рівень економічної активності, нижчий рівень зайнятості, вищий рівень безробіття, зарплата жінок становить 68 % заробітної плати чоловіків); соціальні (наси́льство в сім’ї, торгівля людьми) [4].

Першим кроком до становлення в Україні суспільства громадянського суспільства, у якому головною цінністю є окрема особа, незалежно від її статі, є формування належної правової свідомості, викорінення будь-яких засад дискримінації осіб за даною приналежністю.

Очевидно, що гендерні стереотипи в Україні, так само як і в інших країнах, призвели до умовного поділу ринку праці на дві частини: для жінок (освіта, культура) і для чоловіків (будівництво, армія). Головна різниця між ними полягає у тому, що ринок праці, де більшість становлять жінки, характеризується нижчим статусом і відповідно нижчим рівнем заробітної плати [5, с. 71].

Таким чином, економічна нерівність чоловіків і жінок підтримується системою гендерної нерівності на ринку праці. Насамперед це стосується сфери професійної зайнятості, можливостей творчої діяльності, серед яких чільне місце посідає кар'єрне просування сходинками бюрократичного, професійного чи фінансового успіху.

Крім цього, наявна у суспільстві дискримінація за ознакою статі виявляється у невизнанні виробничої праці жінок у домашньому господарстві як соціально значущої. З врахуванням домашньої роботи жінки у середньому зайняті різними видами робіт майже на 25 % часу більше ніж чоловіки. Вибудовується цікавий ланцюжок соціальних ролей і прав жінок в українському суспільстві, коли для соціальної самореалізації жінка повинна мати дітей. Паралельно вона повинна робити внесок до сімейного бюджету, тобто працювати поза домом, але робота не повинна перетворитися на кар'єру. Вказана ситуація зумовлена обмеженим баченням суспільства можливості корінних змін та визнання потенціалу чоловіків та жінок у історично непритаманних їм сферах.

У різних видах політичної діяльності (участь у виборах, інтерес до політики, підтримка тих чи тих політичних партій і лідерів, участь у політичних акціях, робота в органах виконавчої та законодавчої влади) співвідношення чоловіків і жінок суттєво різняться. У суспільній свідомості за жінкою не вкоренився образ працівниці й політичного лідера, а й досі продовжує домінувати образ матері-доглядальниці, виховательки й домогосподарки. Тому жінки, незважаючи на ряд міжнародних та національних програм, практично не беруть участі у виробленні державної політики, залишаючись пасивними спостерігачами й виконавцями, а також реципієнтами соціальної допомоги. У той час як реалізація громадянських прав передбачає повноцінну участь не тільки чоловіків, а й жінок на всіх рівнях функціонуючих у суспільстві соціальних інституцій, включаючи однаковий доступ до усіх позицій соціальної структури суспільства. [6, с. 54].

Рівноправне становище жінок в суспільстві істотно змінює традиційні уявлення про такі риси, як жіночність і мужність. Жінці-лідеру тепер більше притаманні моделі поведінки, які раніше закріплювалися за чоловіками, наприклад: незалежність, здатність приймати самостійні рішення і відстоювати свою думку. Сучасний спосіб життя вимагає поєднання різних стилів керівництва. Сучасну жінку-лідера відрізняє, насамперед, глибоке усвідомлення необхідності рівних прав з чоловіками і здатність до участі в усіх сферах суспільства. Іншою важливою рисою є визнання необхідності поєднання різних соціальних ролей – не лише активної учасниці трудового і суспільного життя, а й господині дому, матері. Жінки вибирають різні варіанти поєднання цих ролей. Конкретний вибір життєвого шляху жінка робить сама відповідно до своїх особистісних якостей, смаків, уподобань. Але можливість такого вибору залежить від того, яку економічну і моральну підтримку нададуть їй держава і суспільство на кожному з обраних нею шляхів [4].

Говорячи про проблеми гендерної рівності в суспільстві, не можна обминути проблеми чоловіків, оскільки вони також у певних випадках, а також певні категорії чоловіків, стикаються з виявами гендерної дискримінації та порушення їх прав.

Традиційне чоловіче виховання спричиняє загрозу для життя та здоров'я чоловіків, збільшує рівень каліцтва. Каліцтво чоловіків провокується традиційним вихованням хлопчиків, яке не тільки не зупиняє агресивність, а й не навчає розумній зваженості та стриманості. Хоча жінки страждають в основному від агресії чоловіків, та кількість чоловіків, які потерпають від насильства з боку тих же чоловіків, значно вища.

У законодавстві України чомусь йдеться лише про охорону материнства, при розлученні суд зазвичай присуджує дитину матері. Проте й чоловіки саме через своє специфічне гендерне виховання найчастіше, розлучаючись, розривають зв'язки з дитиною.

Гендерна дискримінація жінок і чоловіків в Україні залишила на початку третього тисячоліття нашій країні низку проблем: демографічну кризу, торгівлю людьми, насильство в сім'ї та насильство в суспільстві взагалі, гендерний дисбаланс в сільській місцевості за рахунок активного відпливу жінок з села (так званий "мовчазний жіночий бунт" внаслідок потрійного тягара на плечах сільських жінок, тривалість робочого дня яких становить 16 годин) та інші.

Українське суспільство, яке перебуває у стані не надто динамічної і сповненої протиріч трансформації, демонструє низку специфічних умов, які заважають становленню паритетного суспільства. Чи не найважливішими з-поміж них є: відсутність політичної волі до утвердження паритетності у владних відносинах; брак настанов на гендерно-паритетні стосунки в масовій свідомості; засилля патріархальних стереотипів у суспільній свідомості і їх активний вплив на формування владних і суспільних відносин між громадянами країни; орієнтація на традиційні форми взаємовідносин в економічній сфері, коли існує усталений традиційний поділ на жіночі і чоловічі професії, заняття, форми економічної діяльності; притаманна постколоніальним суспільствам орієнтація на відновлене автентичне минуле, що у свою чергу формує орієнтовані на героїчну минувшину домінантні міфи, які не передбачають рівності й рівноправності між жінками і чоловіками; прагнення сильної влади ("сильної руки"), невід'ємної від урізання демократичних свобод, зокрема й у гендерному плані, що відсуває проблеми паритетності на маргінес суспільного розвитку; посилення свідомого опору становленню гендернопаритетного суспільства як форма посилення конкуренції між статями в соціальному просторі сучасної України [7].

Поняття дискримінації та, зокрема, дискримінації за ознакою статі міститься в ратифікованих Україною міжнародних договорах, які є частиною національного законодавства, в Конституції України та у спеціальних законах.

За визначенням, наведеним у статті 1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: "дискримінація щодо жінок" означає будь-яку різницю, виключення чи обмеження за ознакою статі, що спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання щодо жінок прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській чи будь-якій іншій галузі, користування ними жінками або здійснення їх жінками, незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок.

У статті 1 Закону України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" міститься визначення гендерної дискримінації як дискримінації за ознакою статі – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні", крім

випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [8].

Законом України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні” встановлено, що дискримінацією є ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними, а непрямою дискримінацією – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [9].

Ідентифікувати дискримінацію можливо за наступними ознаками.

Пряма дискримінація – це коли: до особи ставляться у менш сприятливий спосіб, у порівнянні з тим, як ставилися чи могли б ставитися до інших осіб у подібній ситуації. Несприятливе ставлення має значення для встановлення факту дискримінації, якщо воно несприятливе для однієї особи порівняно з іншою особою, що перебуває в аналогічній ситуації. В контексті права ЄС у сфері зайнятості, є дискримінація за ознакою вагітності. Згідно з існуючою практикою ЄС, що була започаткована справою Деккер (Dekker), є чітке правило, що якщо жінка зазнає несприятливого ставлення через свою вагітність, його одразу класифікують як пряму дискримінацію за ознакою статі, без необхідності наводити зразок для порівняння), і причиною такого ставлення є наявність у особи певних характеристик, що відносяться до категорії захищених ознак.

Непряма дискримінація – нейтральне правило, норма права, критерій чи практика, що впливає на групу осіб, які мають “захищену ознаку”, значно більше, ніж на інших осіб в аналогічній ситуації [10, с. 11-12].

Дискримінація проти жінок є досить розповсюдженою, зокрема, при прийомі на роботу. Не зважаючи на існування статті 17 Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”: “Роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей” [8], у багатьох оголошеннях щодо прийому на роботу статі респондентів вказана. Роботодавці порушують Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок”, оскільки немає жодних санкцій за ці протиправні дії. У даному випадку в Україні не виконується Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок в Україні, зокрема, стаття 2, де вказано, що держава зобов'язана приймати санкції, які забороняють будь-яку дискримінацію проти жінок.

Гендерна рівність належить до фундаментальних засад права особи. Норми будь-якої галузі права повинні відповідати загальним принципам права, у тому числі принципу гендерної рівності. Таким чином, норми всіх без винятку галузей права мають певний гендерний вимір.

Категорія гендерної рівності містить множину імплікацій, а саме: рівність прав – це законодавче наділення однаковими правами осіб чоловічої та жіночої статей у всіх сферах життя; рівність можливостей – забезпечення (гарантії) на практиці рівних умов щодо рівного розподілу, використання політичних, економічних, соціальних та культурних цінностей, які виключають дискримінацію та обмеження будь-якої статі, що негативно впливають на життєдіяльність і самовираження; забезпечення рівних умов для реалізації прав та можливостей; “гендерна симетрія” – стан, при якому принцип рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків реалізований на практиці [11, с. 466].

Окрім того, питанням позитивного впливу на формування правової свідомості громадян України і у сфері питання гендерної рівності активно займаються й українські провідні соціологи, психологи та активісти. Серед основних принципів формування гендерноуважного суспільства можливо визначити наступні: гендерна проблема не може розглядатись як виключно жіноча; справедливість ліпша за рівність; роль жінки не може применшуватись; гендерні стереотипи не повинні посилюватись ЗМІ, рекламою чи іншими шляхами; різноманіття є позитивним; використання гендерночутливої лексики; відкидання статусу жертви за статевою ознакою; поблажливість – недоречна; мають вагу факти, а не теорії; відкритість громадян – як основа змін.

Для вдосконалення політики становлення гендерної рівності в Україні перш за все необхідні зусилля щодо розширення гендерно-інформаційного простору. А це передбачає постійну серйозну увагу до проблем комунікацій, адже в добу глобалізації соціальний обмін і культурні простори, що їх формує взаємодія людей, набирають кардинально інших форм [13].

Нині Україна хоч і повільно, але просувається до гендерної рівності. Україна прагне стати повноправною частиною європейської спільноти, наблизившись до останньої за основними соціально-економічними показниками та стандартами життя. Для цього державі необхідно реалізувати свої зобов’язання щодо гендерної рівності.

Подолання традиційних гендерних стереотипів, творення нових форм і загальнолюдських стандартів для жінок і чоловіків, гендерної культури нового взірця – потреба перебудови України у контексті світової спільноти, створення нових форм міжнародного спілкування та міжнаціональних відносин.

Практика гендерних перетворень має враховувати систему потреб і критеріїв, які відображають сучасні уявлення про соціальну справедливість розподілу ролей між жінками й чоловіками в суспільному житті, соціально-трудовах і сімейних взаємовідносинах, бізнесі, в інформаційній сфері.

Гендерна концепція суспільного розвитку покликана окреслити перспективи розвитку соціальної держави в контексті зміцнення гендерної демократії, що забезпечить здійснення соціально відповідальної політики і розкриття громадянського потенціалу особистості; підвищити рівень загальної і політичної культури суспільства, показниками якого є можливість самореалізації громадян і забезпечення рівноправності представників обох статей у всіх сферах життєдіяльності, включаючи суспільне виробництво, соціально-трудова та сімейні відносини.

Висновки.

Разом з зазначеними вище поглядами на оцінку значення та стану гендерної рівності необхідно визнати, що в сучасному українському суспільстві існує проблема як низької правосвідомості громадян в цілому, так і проблема статевої упередженості зокрема, що пояснюється пострадянським становищем України та тривалим перебуванням її представників у тісних рамках дозволеного й прийнятного.

Сьогодні помітним є позитивний вплив демократичних європейських тенденцій, які молодь України позитивно сприймає, перебуваючи при цьому, все ж, у певному стані дисонансу, що походить з закладеного виховання й реалій життя. Необхідними до вжиття є заходи просвітницького характеру серед молоді, та й старшого покоління, щодо визнання державою значимості не статі, а особистості, щодо можливостей розвитку кожної особи. Це вимагає подальшого вдосконалення національного законодавства відносно, зокрема, засобів реалізації механізмів упорядкування відповідних суспільних відносин.

Використана література

1. Федін Д.Г. Значення правосвідомості в системі суспільної свідомості. *Форум права*. 2011. № 9. С. 813-817.
2. Цимбалюк М.О. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства. Острог, 2005. 261 с.
3. Клімова Г.П. Свобода, рівність, справедливість, закон як цінності правосвідомості і правової культури українських громадян. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія. Харків: Право, 2009. 352 с.
4. Жидкова О.О. Проблеми гендерної рівності в Україні. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/2190%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-4253-1-10-20150501.pdf> (дата звернення: 24.04.2021).
5. Нечипорук Л.В. Проблеми впровадження гендерного балансу на ринку праці: матеріали наук.-практ. конф. *Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України*, м. Київ, 18 – 19 трав. 2005 р.). Київ, 2005. С. 70-72.
6. Івченко Ю.В. Гендерна рівність в Україні (національні особливості). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2013. № 1-2. С. 52-59.
7. Грабовська І. Гендерне паритетне суспільство в Україні: соціальна утопія чи реальна перспектива. URL: <http://www.krona.org.ua/uk/ya-magazine> (дата звернення: 01.05.2021).
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.05 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 24.04.2021).
9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.12 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 24.04.2021).
10. Гендерна дискримінація: ідентифікація та механізм надання правової допомоги: методичні рекомендації затверджені наказом Координаційного центру з надання правової допомоги від 12.03.19 р. № 33. ФОП Ковалишин, 2019. 94 с.
11. Марценюк Т. Гендерна дискримінація на ринку праці в Україні (на прикладі сексуальних домагань). *Наукові записки*. Т. 83. 2008. С. 50-55.
12. Крочук М.І. Гендерна рівність як складова загального принципу рівності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 464-471.
13. Іванченко С. Багатовимірна модель гендера. URL: <https://docplayer.net/114523914-Bagatovimirna-model-gendera-s-m-ivanchenko.html> (дата звернення: 01.05.2021).

~~~~~ * * * ~~~~~